

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E İZMİR'DE KÜTÜPHANECİLİK

ERKAN SERÇE

Tarihsel dönem, yazılı kayıtların kullanılmaya başladığı dönem olarak tanımlandığında, tarih ile kitaplık hem yaşıt, hem birbirine bağı kavramlar olarak görölmektedirler. İnsan, belleğinde bulunanları yazı dediğimiz simgeler bütünü kullanarak nesne biçimine koyduktan sonra, mantıksal olarak bu nesnelerin düzenlenmesi ve depolanması da gerekmiştir¹. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu gereksinim doğrultusunda, başta İstanbul'da olmak üzere, ülkenin hemen hemen her köşesinde kütüphaneler oluşturulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan kütüphaneler, ya cami, türbe, tekke gibi hayır kurumları içinde, ya da karakteristik Müslüman-Türk şehirlerinin kuruluşlarında toplumsal ve ekonomik hayata yön vermede önemli yerleri olan imaretlerde², bireyler tarafından vakıf yoluyla³ kurulmuşlardır.

XIX. yüzyıl'da, İzmir'de vakıf yoluyla oluşturulan pek çok kütüphane bulunmaktaydı. 1296 (1879) yılında yayımlanan ilk Aydın Vilayeti salnamesine göre, "bu şehrin en meşhur kütüphaneleri Hisar ve Şadırvan ve Müftü Cami-i şeriflerinde olup Müftü Camii kütüphanesi dört bin cilde karib nüsha-yı nadire ve mücelledat-ı nefiseyi havidir."⁴ Bunların dışında Başdurak Camii Kütüphanesi, Hatuniye Kütüphanesi, Pazaryeri (Saçmacı) Kütüphanesi İz-

* Bu makale, "İzmir'de Kitapçılık (Başlangıcından Harf Devrimi'ne)" başlığını taşıyan Yüksek Lisans tezimizin "İzmir'de Kütüphanecilik" adlı bölümünün geliştirilmiş biçimidir. Makaleyi okuyarak değerli eleştirileri ile beni yönlendiren hocam Prof. Dr. Zeki Arkan'a teşekkür ederim.

¹ Kevin J. McGarry, *Communication Knowledge and the Librarian*, London, 1975 adlı çalışmadan aktaran, Jale Baysal, *Kütüphanecilik Alanında Yeni Kavramlar, Araçlar, Yöntemler*, İstanbul, 1982, s. 3.

² Jale Baysal, "Kütüphanecilik," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, s. 1307.

³ Osmanlı Devri vakıf kütüphaneleri konusunda bakınız İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II. Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, 1988.

⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1296 Hicri senesi, 1. defa, İzmir, 1296, s. 75.

mir'in önde gelen vakıf kütüphaneleriydiler.⁵ 1925 yılında tüm vakıf kütüphanelerinin, 671 sayılı *Tekke ve Zaviye ve Türbelerin Seddine, Türbedarlıkla Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun* uyarınca Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesi üzerine, "yazma kütüphanesi" olarak adlandırılan irili ufaklı pek çok kütüphane birleştirilmiştir.⁶ İzmir'de de Pazaryeri, Hatuniye, Tuzcuzade, Musa Kâzım, Şadırvan, Osman Nüzhet, İlyaszade vakıf kütüphaneleri birleştirilerek⁷, Salepçioğlu Camii'nde "*Hisar Umumi Kütüphanesi*" adıyla tek bir kütüphane oluşturulmuştur. 1926 senesi istatistiklerine göre bu kütüphane, 1753'ü yazma olmak üzere 4935 kitaba sahiptir.⁸ 1934 yılında Halkevi'ne taşınan bu kütüphanenin kitapları, bir komisyon tarafından incelenmiş, "*okunması fайдeden ziyade mazarrat verecek olan Acem ve Arap İsanıyla yazılmış*" 4152 kitabın Halkevi mahzeninde koruma altına alınmasına karar verilmiştir.⁹ 1938 yılına kadar burada kalan kütüphane, bu tarihte İlkokullar Müzesi'ne taşınmış, Maarif'e devredilen Salepçioğlu Kütüphanesi ile birleştirilerek *Hisar-Salepçioğlu Kütüphanesi* adı altında faaliyetine devam etmiştir. 1952 yılında, Atatürk Müzesi'ne nakl edilerek Atatürk Kütüphanesi adını almıştır.¹⁰

Görüldüğü gibi XIX. yüzyılda İzmir, oldukça önemli sayıda vakıf kütüphanesine sahiptir. Ancak, D'Ohsson'un çok daha önce, 1788'de gözlemlediği gibi, "... bu kitapların büyük bir kısmı şimdiki halkın mütalâasına uygun bulunmamaktadır."¹¹ 1861 yılında Ethem Pertev Paşa ile Münif Paşa da, Sadrazam Âli Paşa'ya sundukları lâyhada aynı sorunu vurgulayarak "İstanbul'daki kütüphanelerin özellikle içerik bakımından dönemin gereklerini karşılayamayacaklarını belirtmişlerdir.¹² Tanzimat hareketinin getirdiği ilkeler ile yoğrulan yeni *Aydın* tipinin gereksinimlerini karşılamaktan

⁵ İzmir'de bulunan vakıf kütüphaneler hakkında kısa bilgiler için bakınız Erünsal, a.g.y., Şemin Emsen, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türkiye Kütüphaneleri Tarihçesi I," *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, IX. Cilt, 1-2. sayı, 1960, s. 29, *Salnâme-i Vilayet-i Aydın*, 1320 Hicri senesi, ss. 161-163.

⁶ Müjgan Cunbur, "Yazma Kütüphanelerimiz. Bugünkü durumları ve meseleleri," *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XIX. Cilt, 1. sayı, 1970, s. 8-9.

⁷ *İzmir Rehberi*, İstanbul, 1934, s. 178.

⁸ *İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiki*, İzmir, 1927.

⁹ *İzmir Rehberi*, s. 180.

¹⁰ *Türkiye Kütüphaneleri Rehberi*, Ankara, 1957, s. 156-157.

¹¹ D'Ohsson'un *Tableau Général de l'Empire Ottoman* adlı eserinden aktaran, J. Baysal, "Kütüphanecilik," s. 1307.

¹² Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bakınız Müjgan Cunbur, "Münif Paşa Lâ-yihası ve Değerlendirilmesi," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2-3. sayı, II. Cilt, 1964.

çok uzak olan vakıf kütüphaneleri bir süre sonra çalışamaz hale gelmiş, devlet XIX. yüzyılın ikinci yarısında, aydınların da desteğiyle kütüphanelerde bir *ıslah* hareketine girişmiştir.¹³ Bu ıslah hareketine bağlı olarak alınan önlemler *Kütüphane-i Umumi* adı verilen yeni bir kütüphane türünü ortaya çıkarır.¹⁴

XIX. yüzyılın son çeyreğinde İzmir'de kültürel hareketliliğin hızlanması, pek çok alanda olduğu gibi, kütüphane alanında da kendisini hissettirmiş, İzmir'in bir umumi kütüphaneye olan gereksinimini gündeme getirmiştir. İzmir kamuoyundaki böyle bir gereksinimin ilk işareti, Kandiyeli Nusret Hilmi imzalı "*İzmir Kütüphane-i Umumisi*" adıyla, *Ahenk Gazetesi*'nde yayımlanan bir başmakedir.¹⁵ Nusret Hilmi'ye göre; kıraathanelerin, umumi kütüphanelerin değeri ve önemi büyüktür. Bir kütüphanenin ettiği hizmet, bir mektebin verdiği hizmetten aşağı kalmaz. Avrupa bunun bilincinde olan devletler tarafından, kasabalarına kadar kütüphaneler ile donatılmıştır. Fakat "*İzmir cihanın üçüncü, Memalik-i Osmaniye'nin birinci derece beldelerinden biri*" olmasına rağmen bir kütüphaneye sahip değildir. Daha sonra, İzmir'in birden fazla kütüphaneye sahip olması gerektiğini vurgulayan Nusret Hilmi, İzmir'de bir Kütüphane-i Umumi oluşturmanın "*pek kolay*" olduğunu belirtmekte ve bunun için itibarlı kişilerden birkaç hayırseverin biraraya gelmesinin yeterli olacağını ileri sürmektedir.

Nusret Hilmi'nin dile getirdiği düşünceler, daha önce de belirttiğimiz gibi, o dönem aydınlarının ortak görüşlerini yansıtmaktadır. Artık vakıf kütüphanelerden yararlanma olanağı kalmamıştır. Bu kütüphaneler, geçmişte atalarının maarife verdiği önemi yansıtmaktadır. Ancak şimdi, içerik olarak günün gereksinimlerine yanıt verebilecek umumi kütüphaneler kurulmalıdır. Fakat hemen belirtelim ki, Nusret Hilmi'nin umumi kütüphane oluşturmanın "*pek kolay*" olduğu yolundaki görüşünün fazlaca iyimser olduğu kısa bir süre sonra anlaşılacaktır.

Osmanlı Kütüphanesi

Nusret Hilmi'nin yazısını izleyen aylarda, İzmir'de bir kütüphane oluşturma girişiminde bulunulur. 1311 (1895) Teşrinisâni ortalarında¹⁶

¹³ M. Cunbur, "a.g.m.", s. 24.

¹⁴ Meral Alpay, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*, İstanbul, 1976, s. 68.

¹⁵ Kandiyeli Nusret Hilmi, "İzmir Kütüphane-i Umumisi," *Ahenk*, 9 Temmuz 1895.

¹⁶ Raif Nezihî, *İzmir Tarihi*, İzmir, 1927, forma 17, s. 14.

Hükümet-i Seniyye bağçesi karşısında kâin kışla akaretlerinden birinde¹⁷ Osmanlı Kütüphanesi adı altında bir kütüphane kurulur. Kütüphane, daha önce '*Hizmet Kütüphanesi*' adıyla kitapçılık da yapan Muhittin Efendi ile Dava Vekili Gelibolulu Mehmet Rıfat Bey'in içinde bulunduğu bir heyet tarafından idare edilmektedir. Raif Nezihî'nin belirttiğine göre, "*istibdat devresinin böyle tehlikeli bir teşebbüsü terviç eylemesi pek de kolay olmamıştı. Her nevi teminat ve kontrol tedabirinden başka, bir de müdir-i mesul istenilmiştir ki, bu ağır işi de Muhittin Efendi üzerine almıştır.*"¹⁸ Kütüphaneyi oluşturacak kitaplar ise İzmir içinden acilen toplatılmış, ayrıca İstanbul'dan da kitap celb edilmiştir.¹⁹

Anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı Kütüphanesi tam bir umumi kütüphane özelliği taşımamaktadır. *Ahenk Gazetesi*'nde yer alan bir yazıya göre, İstanbul kütüphanelerinden celb edilecek kitaplar ucuz fiatla satılacak, "*istifade-i maddiyeden ziyade tevsi-i maarife*" hizmet edilecektir.²⁰ Ayrıca, Osmanlı Kütüphanesi sırası düştükçe, en önemli ve seçme eserleri usul ve kanunu dairesince, kendi namına tab ettirecektir. Hatta, kütüphane açılır açılmaz, Gelibolulu Mehmet Rıfat Bey tarafından tertip olunan *Mecmua-i Umur-ı Hukukiye* adlı eserini forma forma yayımlamaya başlamıştır.²¹ Bir süre sonra da, yine Mehmet Rıfat Bey'in *Tevâfukat-ı Kavaid-i Külliye* adlı kitabını yayımlamıştır.²²

Bunlardan da anlaşılacağı gibi, Osmanlı Kütüphanesi, '*Kütüphane*' özelliklerinden çok '*Kütüphane*' özellikleri göstermektedir. Ancak Osmanlı Kütüphanesi'nin bu faaliyetlerini pek uzun sürdüremediği anlaşılmaktadır. *Ahenk Gazetesi*'nde çıkan bir "*ilân-ı mahsus*" da belirtildiğine göre, *Mecmua-i Umur-ı Hukukiye*'nin yayımı çeşitli nedenlerden dolayı yarım kalmıştır. Bu nedenle, bu kitaba abone olup da paralarını peşin yatıranlar, abonelerini Mehmet Rıfat Bey'in *Mecmua-i Umur-ı Adliye* adıyla yayımlanmaya başlayan eserine kaydırabilirler.²³ Bu, Osmanlı Kütüphanesi'nin dağıldığı anlamına gelmektedir. Ne yazık ki, Osmanlı Kütüphanesi hakkında daha geniş bilgi edinemedik. Herhalde Raif Nezihî'nin belirttiği gibi,

¹⁷ *Ahenk*, 6 Kanun-ı evvel 1895.

¹⁸ Raif Nezihî, *a.g.y.*, aynı yerde.

¹⁹ Raif Nezihî, *a.g.y.*, aynı yerde.

²⁰ *Ahenk*, 6 Kanun-ı evvel 1895.

²¹ *Ahenk*, 16 Kanun-ı evvel 1895.

²² *Ahenk*, 9 Nisan 1896.

²³ *Ahenk*, 5 Eylül 1898.

dönemin idari ve sosyal zorluklarıyla uzun süre mücadele edemeyerek sönüp gitmiş olmalıdır.²⁴

Osmanlı Kütüphanesi'nin kapanmasının ardından, Meşrutiyet'in yeniden ilanına kadar umumi kütüphane konusunda İzmir'de herhangi bir gelişme olmamıştır. Fakat, II. Abdülhamit döneminde, İzmir'de kütüphanecilik konusunda kişisel bir girişim vardır ki, bu aynı zamanda Meşrutiyet sonrası kurulacak olan Millî Kütüphane'nin temelini oluşturacaktır.

Bu girişim, Yusuf Rıza Efendi'nin kurduğu *Darü'l-irfan* mektebinin müdürü de olan Giritli Ali Refet Efendi'ye aittir. Girit'ten göç ederek İzmir'e gelen²⁵ Ali Refet efendi, Askerî Kıraathane'nin yanı başında bir okuma evi açar.²⁶ Bezmi Nusret Kaygusuz'un belirttiğine göre, "*resmî bir kütüphaneden daha zengin*"²⁷ olan bu kütüphane, aynı zamanda kent aydınlarının en önemli buluşma merkezidir.²⁸ Ali Refet Efendi'nin Kütüphanesi daha sonra, önce Eşrefpaşa semtine²⁹ oradan da Beştepeler'e taşınır.³⁰ O dönemde, merkeze oldukça uzak bir semt olarak kabul edilen Beştepeler'e kimse gitmediğinden, kütüphane kapanır ve Giritli Ali Refet Efendi'nin kitapları da yüz lira karşılığında Millî Kütüphane'ye devredilir.³¹ 23 Haziran 1912 tarihinde okuyucuya açılacak olan İzmir Millî Kütüphanesi, Ali Refet Efendi'nin kütüphanesinin ihya edilmesiyle oluşmuştur.

II. Meşrutiyet ve Kütüphanecilik

II. Meşrutiyet'in ilânı siyasal ve toplumsal alanlarda olduğu gibi, kültürel alanda da büyük bir canlanmaya yol açtı. Bu kültürel canlanma İzmir'de umumi kütüphane açılması sorununu tekrar gündeme getirdi.³²

²⁴ Raif Nezihî, *a.g.y.*, aynı yerde.

²⁵ Ziya Somar, *Bir Şehr'in ve Bir Adamın Tarihi: Tevfik Nezat, İzmir'in İlk Fikir-Hürriyet Kurbanı*, İzmir, 1948, s. 100, Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s. 25.

²⁶ Şeref Bey, "İzmir'de Fikir Hareketleri," *Anadolu*, 30 Mart 1934.

²⁷ B.N. Kaygusuz, *a.g.y.*, s. 25.

²⁸ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Anıları*, İstanbul, 1984, s. 84.

²⁹ Y. Aksoy, *a.g.y.*, s. 116.

³⁰ B.N. Kaygusuz, *a.g.y.*, s. 25.

³¹ Şeref Bey, "İzmir'di Fikir...", *Anadolu*, 30 Mart 1934, B.N. Kaygusuz, *a.g.y.*, s. 25.

³² II. Meşrutiyet'in ilânını izleyen günlerde kültürel hareketlilik olarak nitelendirilebilecek pek çok olay İzmir basınından izlenebilmektedir. Bu arada kütüphane konusunda haber ve makaleler gazetelerde boy göstermektedir. Biz burada daha çok umumi kütüphane sorununa değinen yazılar üzerinde duracağız.

Bu soruna ilk olarak yine *Ahenk Gazetesi*'nde yer alan bir başmakale ile değinilir. "Kütüphanelerimizi de ıslah edelim"³³ başlığını taşıyan bu makalede, önce Amerika ve Avrupa'da kütüphanelere verilen önem üzerinde durulmakta, ardından geçmişten intikal eden vakıf kütüphanelerinin içinde bulunduğu durum ortaya konulmaktadır. Vakıf kütüphanelerinin kötü duruma düşmesindeki temel neden "rağbetsizlik"³⁴tır. Bu rağbetsizlik ise, vakıf kütüphanelerinin içeriğinin Arapça ve Farsça kitaplardan oluşması ve kütüphane sorumlusu *hafız-ı kütüb*lerin işlerinin başında bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Makalede, kütüphanelerin ıslahı için önerilen ise, *hafız-ı kütüb* sorununun bir an önce çözümlenmesidir. Bunun dışındaki sorunların çözümünün kolay olduğu iddia edilmektedir.

Yine *Ahenk Gazetesi*'nde, Doktor Mehmet Refet imzasını taşıyan bir başka makalede de³⁴, uygar bir ülke olabilmek için "gece dersleri" ve "kütüphaneler"³⁵ın önemi üzerinde durulmakta ve bilgilerden gece derslerinin başladığı, sıranın bir umumi kütüphane kurulmasına geldiği belirtilmektedir. Bunun için de "erbab-ı iktidar ve servetin" derhal harekete geçmesi istenmektedir. Kütüphaneleri konu alan bir başka makalede ise,³⁵ umumi kütüphane kurulması konusundaki ihtiyaç yinelenmekte ve bunun ancak kent zenginlerinin girişimi ile sonuçlanabileceği belirtilmektedir. İzmir'de kurulması özlenen kütüphanenin nasıl olması gerektiği de şu cümlelerle dile getirilir: "Kemeraltı'nın en güzel bir mevkiinde birkaç lisanlı muhtelif kitaplar, ulûm-ı diniyeden, felsefeden, riyaziyattan, heyetten hasılı fûnun-ı müteaddeden bâhis munzam kitaplar vaz edilmiş vasi bir mevki, bir kütüphane-i umumi bulunsun ve İzmirimiz de, her vakit muhitinde eksik bulunmayan ecanibe karşı hiç olmazsa bir kütüphane-i milliyemiz şayan-ı itibar ve ihtiram bir mevki-i irfanımız mevcuttur diye bir hiss-i gurur ile göğsünü kabartsın, veyahut amik bir yeis ve endişeye sevkettiğimiz kütüphanelerimizin bulunmasıyla para ile kitap tedarik etmek mecburiyet-i kat'iyesinde bulundurduğumuz gençlerimize bir hizmette, bir hizmet-i vatanperveride bulunalım ki bu suretle belki de ahfadımız bizi lisan ve tebcil ve ihtiramlarında gezdirirler."

Görüldüğü gibi, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İzmir'de, bir umumi kütüphane açılması isteği sürekli vurgulanmış, çözüm olarak da kent aydınlarının ve zenginlerinin önyak olması önerilmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda, İzmir 1910 yılında, kütüphane oluşturulması yönünde iki ayrı

³³ "Kütüphanelerimizi de ıslah edelim," *Ahenk*, 3 Eylül 1908.

³⁴ Mehmet Refet, "Kütüphaneler," *Ahenk*, 11 Teşrin-i sani 1908.

³⁵ A. S., "Kütüphaneler," *İttihat*, 22 Teşrin-i sani 1910.

girişime sahne oldu. Bunlardan ilki, *Mekteb-i Sultanî* öğrencilerinin okullarında bir kütüphane kurmak istemeleri, diğeri ise Kadızade İbrahim Refik Bey'in önderliğindeki kent aydınlarının Millî Kütüphane'nin kurulmasıyla sonuçlanacak olan girişimidir.

Mekteb-i Sultanî Kütüphanesi

Mekteb-i Sultanî Mektebi'nde bir kütüphane kurulması için çalışmalarla başlanıldığını ilk olarak *İttihat Gazetesi*'nde çıkan bir çağrıdan anlıyoruz. Mustafa Fahri imzalı, "*maarifperver ahali-i muhterememize!*" başlığını taşıyan bu çağrıda,³⁶ "*Mekteb-i Sultanî talebe-i muhteremesinin... heyet-i muktedir-i talimiyenin inzıvam ve muaveneti ile bir kütüphane tesis*" ettikleri belirtilmekte ve burasının "*şimdilik bir hediye-i mahiye ile iştirak edenlere mahsus*" olacağı, daha sonra ise "*bütün teşnegân-ı ilim ve marifete*" açılacağı haber verilmektedir. Ardından, bu kütüphanenin, talebelerin aralarında topladığı üçbin kuruşla kurulduğu, fakat bunun bir kütüphane oluşturulması için yeterli olamayacağı, bu nedenle Osmanlı yazarlarının, yazdıkları eserlerden birer tanesini buraya göndermelerinin gerektiği ifade edilmektedir.

Mekteb-i Sultanî kütüphanesinin gelişebilmesi için, maddi kaynak aramaya çabalarının daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılıyor. Gazetelerdeki ilânlardan, Irgat Pazarındaki Osmanlı Sineması'nda, geliri kütüphaneye ait olmak üzere film gösterisi yapıldığı,³⁷ talebelerin, kendilerinin kaleme aldığı, manzum ve mensur parçaların derlenmesinden oluşan *Seher* adında bir kitap yayımlayarak,³⁸ geliri ile kütüphaneye yardımcı olmaya çalıştıkları izlenebilmektedir. Fakat, Mekteb-i Sultanî kütüphanesinin bir okul kütüphanesi olması ve bu sıralarda Millî Kütüphane'nin kurulması gibi nedenlerin, burasının daha fazla gelişmesini önlediğini düşünebiliriz.

İzmir Millî Kütüphanesi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte İzmir'in gereksinim duyduğu bir umumi kütüphanenin kurulması için istemler tekrar gündeme geldi ve gazetelerde bu konu ile ilgili çeşitli yazılar yayımlanmaya başladı. Bu istemler doğrultusundaki çalışmalar ilk olarak

³⁶ Mustafa Fahri, "Maarifperver Ahali-i Muhterememize," *İttihat*, 25 Teşrin-i Sani 1910.

³⁷ *Anadolu*, 2 Mayıs 1912.

³⁸ *Anadolu*, 26 Mayıs 1912.

1910 yılında ortaya çıktı. Dava Vekili Kadızade İbrahim Refik önderliğinde, “*erbab-ı hamiyet ve maarıftan birkaç zevat-ı muhteremenin teşebbüs ve fedakârlıklarıyla... bir kütüphane tesis*”³⁹ edilmesi için harekete geçildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kurulacak olan kütüphanenin temelini Giritli Ali Refet Efendi’nin kütüphanesi oluşturacaktı. Kütüphaneyi kuracak olan “*heyet-i tesisîye*” kendisine bir de program çizmişti. Buna göre;

“*Merkez olmak üzere Kemeraltı’nda muvafık bir yer —Sultanîye hotelinin bulunduğu yer olması muhtemeldir— isticar edecek, Şerait-i sıhhiyeye muvafık bir surette yaptıracak. Daimi devam edecekleri senede yarım lira ücretle abone kaydedecek. Abonmanlarından meşrubat için nisf ücret alınacak. Memalik-i Osmaniye’de münteşir siyasi, ilmî, edebî, zirai, içtimai, fennî gazete ve resail-i mevukutenin kâffesini bulunduracağı gibi erbab-ı hamiyet ve maarıftan ihda buyuracakları âsâr-ı müfide ile de kütüphaneyi zengin edecektir. Arapça, Farsça, Türkçe ve Fransızca derslerini ehven fiatla deruhte ettiği gibi arzu buyuran adliye memurlarına da ulûm-ı hukukiye dersleri ita edilecektir.*”⁴⁰

Anlaşıldığı kadarıyla, bu programın daha hızlı bir şekilde hayata geçirilebilmesi amacıyla, 1911 yılında Kadızade İbrahim Refik’in önerisi ile “*İlm ü İrfan Cemiyeti*” adı altında bir kurul oluşturuldu. Bu cemiyet daha sonra *İzmir Millî Kütüphane Cemiyeti* adını alacaktır. Cemiyet, Ocak 1911’de kütüphaneyi kurdu. Kütüphanenin kurucu heyeti ise şu şahıslardan oluşmaktaydı,⁴¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Kâtib-i Mesulü Mahmut Celal (Bayar), Eczacı Süleyman Ferit (Eczacıbaşı), Abidin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti muhasebe memuru Salih (Akalin), Osmanzade Hamdi (Aksoy), Şükrü (Cevahirci), Eczacı Faik (Ener), Mahmut Tahir, Maksutzade Etem, Küçük Talat (Muşkara), Selahattin (Saib), Celal (Saygun), Sezai (Söker) ve Süleyman (Tuser).

Fakat Cemiyet’in yukarıda belirttiğimiz programı gerçekleştirebilmesi için önemli bir mali kaynağa ihtiyacı olduğu açıktır. Kütüphane, Ocak 1911’de kurulmasına rağmen, bina bulunmadığından okuyucuya açılmamıştır. Bunun üzerine Cemiyet, kütüphaneye gelir sağlamak amacıyla çeşitli yollara baş vurdu. 1911 yılında bir piyango düzenlendi⁴² ve bun-

³⁹ Mehmet Hilmi, “Takdir-i İhtiyaç (Kütüphane-i Umumi Tesisi),” *İttihat*, 11 Eylül 1910.

⁴⁰ Mehmet Hilmi, “*Aynı makale.*”

⁴¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*, Cilt 5, İstanbul, 1967, s. 1550.

⁴² *Ahenk*, 7 Eylül 1911.

dan 1528 kuruş hasılat elde edildi.⁴³ Ayrıca, kütüphaneyi kitap bakımından zenginleştirmek için çalışmalara devam edildi. Millî Kütüphane Encümeni, bu amaçla İttihat ve Terakki Cemiyeti Vilayet merkez kulübünde bir büro oluşturuldu ve belirli günlerde, bu büroda kitap bağışlarının kabul edileceği gazetelerle duyuruldu.⁴⁴ Bu duyuruların cevapsız kalmadığı anlaşılıyor. Duyuruyu izleyen günlerde, gazeteler aracılığıyla, kütüphaneye kitap bağışı yapanlara teşekkür edildiği görülmektedir.⁴⁵

Fakat tüm bu gelişmelere rağmen, kütüphanenin açılacağı bir yer bulunamamıştır. Bu sorun da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yardımıyla çözümlenir. Beyler Sokağı'nda Eski Jandarma Mektebi olan Salepçizade Yahya Paşa'nın konağı senede yüz lira karşılığı kiralanır⁴⁶ ve Kütüphane 23 Haziran 1912'de okuyucuya açılır. Kurucular ayrıca, kütüphaneye sürekli bir gelir sağlamak amacıyla Birinci Beyler Sokağı'nda ahşap bir sinema ve aydınlatma dairesi açtılar.⁴⁷ Bu girişimlerde de Müezzinzade Ali ve Caferizade Kemal beylerin mali yardımlarını gören kütüphanenin kitap mevcudu, ilk yıl içinde 4000'e yükseldi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Kütüphane

Burada dikkati çeken önemli bir nokta, Millî Kütüphane'nin, kuruluş çalışmalarından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile sıkı ilişki içinde olmasıdır. Kütüphane idare heyetinin çoğu üyesi, İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen kişileridir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, piyango düzenlenmesinden kütüphaneye bina bulunmasına, kitap bağışından kütüphaneye kalıcı gelir bağlanmasına kadar, kütüphane ile ilgili her türlü çalışmanın içinde yer almıştır. Bir anlamda, Ahenk Gazetesi başyazarı Şinasi'nin belirttiği gibi, Kütüphane "*İttihat ve Terakki Cemiyetinin himaye ve muavenetine mazhar olarak oldukça değerli bir müessese haline gelmiş*"tir.⁴⁸

Millî Kütüphane ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki bu ilişkinin iki kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beyannamelerinde, umumi ve dahili nizamnamelerinde, siyasi

⁴³ *İzmir Rehberi*, s. 176.

⁴⁴ *Anadolu*, 30 Kanun-ı Sani 1912.

⁴⁵ Birkaç örnek olarak bakınız *Ahenk*, 18 Şubat 1912, *Anadolu*, 1 Mayıs 1912, *Ahenk*, 10 Nisan 1912, *Anadolu*, 3 Mayıs 1912.

⁴⁶ Şinasi "İzmir Millî Kütüphanesi," *Ahenk*, 9 Nisan 1912.

⁴⁷ Y. Aksoy, *a.g.y.*, s. 118.

⁴⁸ Şinasi, "İzmir Millî Kütüphanesi," *Ahenk*, 9 Nisan 1912.

programlarında ifadesini bulan sosyal-kültürel politikası çerçevesi içinde değerlendirilmelidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti daha ilk beyannamesinde, kültürel alandaki görevini "... *maarif-i umumiyenin terakkisine... hizmet etmek*" olarak, oldukça geniş bir şekilde belirlemiştir.⁴⁹ 1902 yılında düzenlenen Nizamname-i Esasî'de bu görev daha da belirginleştirildi. Buna göre, cemiyet üyelerinin görevi, ülkede okullar, kütüphaneler, matbaalar kurmak, gazete, dergi ve kitap yayımlanmasına çalışmaktır.⁵⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, özellikle İstanbul dışında en önemli örgütlenme aracı olan Kulüpler de, başta cemiyet üyeleri olmak üzere, tüm halkın yararlanması amacıyla, buldukları binalarda okuma salonları açmakla yükümlüydüler.⁵¹ Daha üst düzeyde ise Cemiyet, İstanbul'da bir Kütüphane-i Millî'nin açılmasına çalışacaktı.⁵² Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti, genel anlamda, kütüphane kurulmasını, sosyal-kültürel politikasının en önemli unsurlarından biri olarak görmektedir. Meral Alpay'a göre, İttihat ve Terakkicilerin kütüphane kurdukları, bütün halka, her konuda, parasız kitap okutmayı amaçlamaları, "*Türk ve İslâm cemaatinin dil ve dinini temel alarak, her din ve millete ait, her dil ve konuda yayın toplamaya ve sunmaya*" yönelmeleri, "*Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye Kütüphanesinin kuruluşundaki amaca paralel*"dir.⁵³

Millî Kütüphane ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkinin ikinci kaynağı ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin özellikle İzmir üzerinde uyguladıkları politikada aranmalıdır. İttihat ve Terakki İzmir'de "*Millî İktisat*" görüşü doğrultusunda ekonomik önlemler geliştirirken,⁵⁴ yöredeki Türk nüfusun da eğitimini arttırmaya çalışmış, böylece İzmir'deki azınlıklara karşı ilk önce bir eşitlik, ardından da bir üstünlük sağlanması hedeflenmiştir.

Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu amaç dışında, Millî Kütüphane'yi bir örgütlenme aracı olarak kullanmaya çalıştığını da söyleyebiliriz. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kütüphane'nin kuruluş çalışmaları

⁴⁹ Beynâmeninin metni için bakınız Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt I, İstanbul 1984, ss. 39-44.

⁵⁰ Tunaya, *a.g.y.*, s. 47.

⁵¹ Tunaya, *a.g.y.*, s. 71 ve 73.

⁵² Tunaya, *a.g.y.*, s. 110.

⁵³ M. Alpay, *a.g.y.*, s. 7.

⁵⁴ Bu konu hakkında geniş bilgi için bakınız Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat*, (1908-1918), Ankara, 1982.

İNİNDE yer almakla kalmamış, Kütüphane'yi bir yan kuruluşu gibi tamamen kendisine bağlamaya çalışmıştır. Bu durum, Millî Kütüphane'nin 1330 (1913) yılında yayımladığı nizamnamesinde açık bir şekilde görülmektedir. Nizamname'de belirtildiğine göre,⁵⁵ Kütüphanenin manevi kurucusu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kütüphane idarî heyetini himayesi altına almış ve kanuna karşı sorumluluğunu yüklenmiştir (madde 14). İdare heyeti, yönetiminde bağımsız olmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gözetimine bağlı ve ona karşı sorumludur (madde 15). Ayda bir, tüm hesaplarının bilançosunu İttihat ve Terakki Cemiyeti Vilayet Merkez Heyeti'ne takdim etmeye mecburdur (madde 16). Kütüphane idare heyetinden biri veya tümü ayrılacak olursa, yerlerine gelecek olanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez heyeti tarafından belirlenecektir (madde 17). İttihat ve Terakki merkez heyeti kurucu sıfatıyla, istediği zaman kütüphane müdürünü, kütüphaneyi, sinemayı ve bunlara ait hesapları denetleyebilir (madde 35).

Verdiğimiz bütün bu bilgiler, Millî Kütüphane'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteği dışında hareket etmesine olanak olmadığını göstermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, zaten Kütüphane'nin idari heyetinde de İttihatçılar hâkimdir. Buna karşın, İttihat ve Terakki Cemiyeti, ellerindeki tüm olanaklarla Kütüphane'yi zenginleştirmeye çalıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen simalarından İzmir Valisi Rahmi (Arslan) Bey,⁵⁶ Kütüphane'ye Vilayet kanalıyla arsalar sağlamış ve kütüphane binasının yapılması amacıyla geniş yardımlarda bulunmuştur. Vilayet bütçesine bile Kütüphane'ye yardım olarak teklif edilen 200.000 kuruşluk ödenek, Vilayet Meclis-i Umumisinin 8 Şubat 1330 günü yaptığı toplantısında kabul edildiği gibi yeni bina için de 400.000 kuruş verilmesine karar verilmiştir.⁵⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Milli Kütüphane üzerindeki bu etkisi İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine kadar sürecektir.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Millî Kütüphane

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Millî Kütüphane, kuruluşundan kısa bir süre sonra büyük gelişmeler kaydetmiştir. Borçlarının büyük bir kısmı,

⁵⁵ *İzmir Millî Kütüphane ve Sineması Nizamnamesi*, İzmir, 1330, 16 sayfa.

⁵⁶ Rahmi Bey'in İzmir valiliği hakkında daha geniş bilgi için bakınız Ahmet Mehmet-efendioğlu, "Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği," Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (İzmir 1990, Basılmamış).

⁵⁷ *Ahenk*, 10 Şubat 1330, ayrıca bakınız Sabri Sürgevil, "1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası," İzmir, 1984, (Basılmamış Doktora tezi), s. 149.

sinemadan elde edilen gelire ödendiği gibi "birisi İstanbul'da fenn-i ziraat, diğeri İsviçre'de mühendislik tahsil eylemek üzere" iki öğrencinin, öğrenim süreleri boyunca tüm masrafları kütüphaneye karşılanır.⁵⁸ Diğer yandan da Vilayet kanalı ile elde edilen arsalar üzerinde Kütüphane, sinema, patinaj ve eğlence binalarının yapımına başlanır. Millî Kütüphane'ye gelir sağlamak amacıyla inşaatına başlanan (1 Mayıs 1331/1915) hapishane civarındaki sinemanın temel atma töreni başlı başına bir olay olmuştur. Vali başta olmak üzere Kütüphane idare, ilmiye ve inşaiyesi heyetleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti heyeti, İttihat ve Terakki mektebi öğrencileri hazır oldukları halde özel olarak hazırlanan temel taşı ile Memalik-i Osmaniye'de tedavül eden paralar, yayınlanan gazetelerden birer tanesi muhafaza içinde kâtib-i mesul Celal (Bayar) Bey tarafından mahall-i mahsusa konur.⁵⁹ İzmir'in kültür hayatına etkileri büyük olan Millî Kütüphanenin önemi o günlerde de görülmüştür. Savaş süresince müdürlüğünü Celal (Saygun) Bey'in yaptığı Millî Kütüphane yönetimi de Vilâyetin kültürel hayatı içinde bu kuruluşun yerinin bilincinde olarak bahar aylarında gündüz 9-12, 1-6; geceleri 7,5-10,5 arası⁶⁰ güz aylarında ise, sabah 8-12, 1,4; geceleri 7-10 arası⁶¹ açık tuttuğu gibi konferanslar düzenlemeye, filmler göstermeye, terzilik vb. öğreten kuruluşları himaye etmeye⁶² çalışır. Kütüphane'de verilen konferanslardan bir kısmı daha sonra Millî Kütüphane tarafından yayınlanacaktır.

Savaşın sonlarına doğru Kütüphane baştan bir düzenlemeye tabi tutulur. Bu sıralarda Köylü Gazetesi'nde çıkan "Millî Kütüphane'yi Ziyaret" başlıklı makale⁶³ o günlerde kütüphanenin durumunu güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Makalede kütüphanenin biçim, sistem ve içerik bakımından Avrupa kütüphanelerinin düzeyine ulaştığı vurgulanarak, kitap sayısının da 20.000'e yaklaştığı belirtilmektedir. Celal Bayar da I. Dünya Savaşı sonlarında kütüphanedeki kitap sayısını 31.266 cilt olarak vermektedir.⁶⁴

⁵⁸ *Ahenk*, 9 Eylül 1913.

⁵⁹ *Anadolu*, 3 Mayıs 1331.

⁶⁰ *Ahenk*, 4 Nisan 1331.

⁶¹ *Muallim Mecmuası*, No: 1, 20 Teşrin-i evvel 1331.

⁶² *Anadolu*, 27 Şubat 1331.

⁶³ *Köylü*, 2 Mart 1334.

⁶⁴ C. Bayar, *Ben de Yazdım*, V., s. 1546.

Mütareke ve İşgal Döneminde Millî Kütüphane

Osmanlı Devleti'nin yenilgiyi kabul ettiği Mondros Ateşkesi'ni imzalamasıyla birlikte İttihat ve Terakki'nin iktidarı da son buldu. Kısa bir süre sonra savaşın tek sorumlusu olarak gösterilen İttihat ve Terakki aleyhine büyük bir faaliyet başladı.⁶⁵ Bu faaliyetlerin Millî Kütüphane'ye de yansması gecikmedi. İttihatçı düşmanlığıyla tanınan İtilâfçı *Müşavet Gazetesi*'nde yer alan "*Millî Kütüphane*" başlıklı yazı bu yansımaların boyutlarını ortaya koymasından dolayı oldukça dikkat çekicidir;⁶⁶

"Vaktiyle birkaç zatın himmet ve delâletiyle ve ahali-i muhteremenin muavenetleriyle ortaya çıkarılan bu müessese-i nafianın heyet-i mecmuasının İttihat ve Terakki balığ ederek kendine mal eder gibi müessisliği ile alakası olmayanları başına getirmiş ve sonraları büsbütün hatta içeriden kapılar açılarak kulüple tevhit edilmiş idi. Son zamanlarda bu müessese öyle bir hale sokuldu ki sadece halk nazarında değil kuyudat-ı hakikisiyle İttihat ve Terakki'nin bir şube-i faaliyeti oldu. İttihat'ın heyet-i idaresi azay-ı nafizesinden birini o kütüphanenin müdür-i umumu yaptılar. Sonra o zat da Kütüphane müdürü sıfatıyla İttihat ve Terakki ile bir mukavele-i resmiye akd ederek meseleyi için çıkılmaz bir hale sokmakta ibraz-ı maharet! eyledi. Vali Paşa hazretlerine bu meseleyi layık olduğu ehemmiyetle telakki etmelerini rica ederiz. Millî Kütüphane sineması teşaub ettirilmiş mudil bir mesele-i maliyedir. Hapishane tarafında ve Ziraat Bankası yanında inşa edilmekte olan Millî Kütüphane ve Millî Sinema temel ve binalarının hesabat-ı umumiyesi mevcut kütüphane tarafından idare edilmektedir. Buna mutlaka hükümetin vaz-ı yed ederek hesaplarının devr alınması ve Kütüphane-i Millî ve sinemasının müessisi hakikleri de dahil olduğu halde yeni bir heyet-i milliyenin dest-i emanetine tevdi edilmesi lazımdır. Kırtasiyeciliği men eden tamim-i hilafetpenahi mucibince ümit ederiz ki bu mudil mesele kırtasiyeciliğin ihmalkâr uçurumları içinde isyana ve feramüşa mahkûm bırakılamaz."

Bir süre sonra yeni iktidar tarafından Milli Kütüphane'ye el konulur⁶⁷ ve Milli Kütüphane Cemiyeti dağıtılır. Celal Bayar'ın belirttiğine

⁶⁵ Mütareke sonrasında İzmir basınında İttihat ve Terakki aleyhine başlayan faaliyetler hakkında bakınız Zeki Ankan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Ankara, 1989, ss. 40-62.

⁶⁶ "Millî Kütüphane," *Müşavet*, 7 Şubat 1335.

⁶⁷ C. Bayar, *Ben de Yazdım*, V. s. 1547, Millî Kütüphane'nin "Yeni iktidarcı el konduğu zamanlardaki durumu: 13.446 lirası ihtiyaç akçesi olmak üzere para mevcutu 32.872 liraydı. 15.000 lira oranında yıllık geliri vardı. Bilanço rakamlarını bir tarafa bırakırsak kütüphane binalarının kıymeti o zamanın parasıyla yarım milyon liradan fazlaydı. Çeşitli lisanslarda kitapların sayısı 31.266 ciltti. Her sene 30.000'e yakın okuyucu kütüphanenin salonlarını dolduruyordu."

göre, bu sıralarda “Vali Nurettin Paşa kendine göre ‘Cemaat-ı İslâmiye’ kurmak istemiş, bunun esaslarını hazırlamak üzere Emekli Albay Selahattin Bey ve Hoca Yusuf Efendi ile bazı kimseleri çalıştırmıştı...Milli Kütüphanenin bu hayali İslâm Cemaatine mal edilmesi, bir gaye olarak ele alınmıştı. Paşa’nın çekilmesi ile İslâm Cemaati işi olduğu yerde kalmış, yerine gelen...Vali İzzet Bey yeni bir idare heyeti tayiniyle o da kütüphaneye başka bir şekil vermiştir.”⁶⁸

Fakat, Celal Bayar’ın İzmir’in işgalinden hemen önce buradan ayrıldığından, ‘Cemaat-i İslâmiye’nin daha sonraki gelişimi ve *Teşvik-i Maarif Cemiyeti*’nin oluşumu hakkında tam bir bilgi sahibi olmadığı anlaşılıyor. Gerçekten, Nurettin Paşa Vali vekilliği sırasında⁶⁹ “*Cemiyet-i İlmiye*” adı verilen bir kuruluşun oluşumuna büyük destek vermişti. Üyeleri arasında hoca ve müderrislerin yer aldığı böyle bir cemiyetin, Ege bölgesinde bir direnme örgütünün temelini oluşturacağına inanıyordu. Hatta bu cemiyetin Manisa’da da bir şubesi açılmıştı.⁷⁰ Nurettin Paşa azınlıkların kendilerini idare ettikleri tarzda İslam cemiyetleri kurulmasının peşindeydi.⁷¹ Fakat, Nurettin Paşa’nın 13 Mart 1919’da görevden alınması ve bir süre sonra apartopar İstanbul’a gitmesine rağmen Cemaat-i İslâmiye düşüncesinin devam ettiği anlaşılıyor.

Yunan işgalinden sonra “Müslüman Türkler’in meseleleriyle uğraşacak, işlerini yürütecek, haklarını koruyacak” bir İslâm Cemaati kurulunun meydana getirilmesi için harekete geçildi.⁷² Milli Kütüphane’nin Ağustos 1920’de, İzmir’de kurulması tasarlanan Cemaat-i İslâmiye’nin merkezi ve buna bağlı olarak müftülük makamı olarak kullanılması dahi düşünüldü.⁷³ Ekim 1920’de Cemaat-i İslâmiye kurulunun oluşturulması amacıyla Müftü Rahmetullah Efendi’ye başvuruldu.⁷⁴ Rahmetullah Efendi’nin Yunan makamlarına iletmış olduğu bu istek, Yunan Olağanüstü Komiseri Stergiadis

⁶⁸ C. Bayar, *a.g.y.*, s. 1547-1548.

⁶⁹ Nurettin Paşa, 25 Ekim 1918-8 Kasım 1918 ve 26 Ocak 1919-13 Mart 1919 tarihlerinde Aydın Vali vekilliğinde bulunmuştur. Kamil Erdeha, *Millî Mücadele’de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, ss. 373-374 ve 377-378.

⁷⁰ Nurdoğan Taçalan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, 2. bs. İstanbul, 1977, s. 186.

⁷¹ C. Bayar, *a.g.y.*, s. 1616.

⁷² Kamil Su, *Sev Anlaşması ve Aydın (İzmir) Vilâyeti*, Ankara, 1981, s. 12.

⁷³ Zeki Ankan, “İşgal Sırasında İzmir’de Kurulan Bir Dernek,” *Atatürk Yolu*, Mayıs, 1989, Sayı: 3, 361-362.

⁷⁴ K. Su, *a.g.y.*, s. 12.

tarafından reddedilmiştir.⁷⁵ Bu nedenle Millî Kütüphane'nin Cemaat-i İslâmiye'nin merkezi olması düşüncesi gerçekleşmemiştir.

Burada bizim üzerinde durmamız gereken, 1920 başlarında Millî Kütüphane Cemiyeti'nin yerine kurulan Teşvik-i Maarif Cemiyeti'dir. Elimizde Teşvik-i Maarif Cemiyeti'nin o günkü gazetelerde yayımlanmış olan Nizamname-i Esasisi⁷⁶ ve Cemiyet tarafından kitap olarak yayımlanan Nizamname-i Dahilisi⁷⁷ bulunmaktadır. Nizamname-i Esasi'nin 6. maddesine göre cemiyetin kurucuları şu kişilerden oluşuyordu: Doktor Esat, Muallim Celal (müdür-i umur), Şehbender Şefik, Mehemi Sadık, Tacir Selahattin, Eczacı Faik, Muallim Yusuf Rıza, Mahmut Tahirülmevlevi (katib-i umumi).

Bu kişilerden, Celal Bey, Eczacı Faik Bey ve Tahir Bey Millî Kütüphane'nin ilk kuruluş çalışmaları içinde yer almışlardır. Asıl dikkati çeken nokta, Teşvik-i Maarif Cemiyeti'nin 'Millî Kütüphane' adını 'İslâm Kütüphanesi' olarak değiştirmesidir.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın İzmir örgütü başkanı olan Avukat Sadık Bey kütüphane ile sinemanın başında bulunan 'Millî' kelimesinin çıkarılmasını teklif etmiş⁷⁸ bu teklif de kabul edilmişti. Bunun gerekçesi Nizamname'nin birinci maddesinde şöyle açıklanmaktadır.⁷⁹ "1920 senesi evailinde heyet-i idareyi terkib etmiş olanlar Cihan harbinin bu mübarek vatana tasallut etmiş olduğu avakibinden mütenebbih ve mülhem ve aynı zamanda Milli tabirinin yar ve ağyar indinde fena tesir ve telakkiye uğrayabileceğini dahi müdrük olarak Teşvik-i Maarif Cemiyeti ünvanıyla bir cemiyet teşkilini ve 'Millî Kütüphane' isminin İslâm Kütüphanesi namına kalbine tasimim ederek icabına tevessül eylemişlerdir." Böyle bir isim değişikliğinin işgalci güçlerin baskısından kaynaklandığı anlaşılıyor.⁸⁰ Ancak, Celal Bayar'ın da belirttiği gibi cemiyet, böyle bir isim değişikliği yapmakla "Yunanlılar'ın arzusuna bilerek veya bilmeyerek hizmet etmiş" oluyordu.⁸¹ Fakat, İslâm tabiri o günlerde dahi tutmamış ve Kütüphane, Millî ünvanı

⁷⁵ K. Su, *a.g.y.*, s. 15-16.

⁷⁶ Z. Arkan, "Aynı makale," s. 362-365.

⁷⁷ *Teşvik-i Maarif Cemiyeti Nizamname-i Dahilisidir.*, İzmir, 1336.

⁷⁸ C. Bayar, *a.g.y.*, s. 1548.

⁷⁹ *Teşvik-i Maarif Cemiyeti Nizamname-i Dahilisidir*, s. 4-5.

⁸⁰ Zeki Arkan, "Aynı Makale," s. 362.

⁸¹ C. Bayar, *a.g.y.*, s. 1546.

ile anılmıştır. Kütüphane işgal süresince İzmir'in Türk halkını biraraya getiren, birarada tutan bir sığınak yeri ödevi görmüştür.⁸²

İzmir'in Kurtuluşundan Sonra Millî Kütüphane

İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından hemen sonra, Millî Kütüphane'nin ilk kurucuları, bir araya gelerek, yarım kalan inşaatları tekrar başlattılar. Elhamra Sarayı adı verilen sinema binasının 1926 yılında tamamlanmasının ardından, kütüphane binası, daha önce patinaj ve eğlence yeri olarak düşünülen sinemanın yanındaki alanda inşa edildi. Kütüphane, bu yeni binasında Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde çalışmaya başladı.⁸³

Kütüphane'nin Nizamname-i Dahilîsi de yenilendi. 1925 yılında yayımlanan bu yeni nizamname, 1915 yılında yayımlanan ilk nizamnamede olduğu gibi, siyasal bir işlev yüklenildiğini ve siyasi partiler ile ilişki içinde olduğunu gösteren herhangi bir madde yer almamaktadır. Kütüphane, 3. maddede açıkça belirtildiği gibi, "hiç bir fırka-ı siyasiye ile alâkadar değildir" ve görevi sadece "ilim ve fenne münhasır ve masruftur."⁸⁴

Kütüphane'de bulunan kitap sayısının Cumhuriyet'in ilk yıllarında artış göstermediği anlaşılıyor. Tersine, istatistiklerden izlendiği kadarıyla kitap sayısı azalmıştır. 1926 yılı istatistiklerine göre, İzmir Millî Kütüphanesinde 8890 cilt kitap bulunmaktadır. Bu sayı, 1934 yılında 10397 cilde ulaşmıştır.⁸⁵ Fakat bu sayılar, *Köylü Gazetesi*'nin 1334 (1918) için verdiği 20.000 ve Celal Bayar'ın aynı yıl için belirttiği 31.266 rakkamlarıyla karşılaştırıldığında arada büyük bir fark olduğu görülür. Bu farkı ortaya çıkarabilecek iki neden akla gelmektedir. Köylü Gazetesi ve Celal Bayar'ın verdiği rakkamların içinde gazeteler, dergiler vb. yayınlar, 1926 yılı istatistiklerinde yer almamış olabilir. Veya, Yunan işgali sırasında, Kütüphanede bulunan kitapların bir kısmı yağmalanmış olabilir. Fakat neden her ne olursa olsun, 1926 yılında Millî Kütüphane'de bulunan kitap sayısı oldukça düşüktür.

⁸² Z. Arkan, "Aynı Makale," s. 362.

⁸³ *Millî Kütüphanenin Açılış Şenliği*, İzmir, 1933.

⁸⁴ *İzmir Millî Kütüphane Cemiyeti'nin Nizamname-i Dahilîsidir*. İzmir, 1341, s. 1.

⁸⁵ *İzmir Rehberi*, s. 178.

Mustafa Kemal Atatürk 3 Şubat 1933 günü İzmir'de Millî Kütüphane'yi ziyaret etmiş⁸⁶ ve gördüklerinden çok mutlu olarak, Türkiye'de basılan tüm yayınların Millî Kütüphane'ye sağlanması konusunda direktif vermiştir.⁸⁷ Bunun sonucu olarak İzmir Millî Kütüphanesi, 1934 yılında çıkarılan *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu* içine alınmış ve o yıldan itibaren de Türkiye'de çıkan tüm yayınlar kütüphaneye gelmeye başlamıştır. Kütüphane'nin kuruluşundan beri kullanmakta olduğu "Millî" ünvanı da, 23.09.1939 tarihinde Bakanlar Kurulunda resmen kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.

Millî Kütüphane, bugün İzmir'de en sistemli hizmet veren kültür kurumlarından biridir. Sahip olduğu eski ve yeni yazı gazete, dergi koleksiyonları ve kitaplarıyla Kütüphane, çevresinde bulunan iki üniversite için vazgeçilmez bir bilgi kaynağıdır.

⁸⁶ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Ankara, 1973, s. 347.

⁸⁷ Y. Aksoy, *a.g.y.*, s. 232.

